

NEW YORK-I BESZÉD

Domonkos Istvánnak

TOLNAI OTTÓ

Tolnai Ottónak hívnak.

Ám – s már itt elkezdődnek a problémák, már itt elkezdődik a költészet –, igazi nevem: *Kracsun* (románul, mert őseim egyik ága minden bizonnyal román eredetű: *crăciun* – karácsony); nagyapámat ugyanúgy hívták, mint a szerb barokk legnagyobb festőjét: Kracsun Tódor – Teodor Kračun (később a festő Kračunovićra változtatta nevét). Úgy tanulmányozom festészetét, lévén képzőművészeti kritikus, úgy írok a képeiről, ikonosztázairól, mintha nagyapám, a kanizsai hentes festette volna őket. Mondanom sem kell tehát, hogy akkor ez a festészet/festészetem eleve azok munkáihoz áll közel, akik, mint Rembrandt, Goya, Soutine és Bacon, kettészelt ökröket, ökör-krucifixeket, leforrázott libákat festettek. És hát az ő tanítványaik munkásságához, az itt, New Yorkban sem ismeretlen Dadóéhoz, Veličkovićéhoz, Ljuba Popovićéhoz.

A *Tolnai* nevet szüleim minden bizonnyal az akkortájt nagyon népszerű színésznőnek, a

Lila akác
Meseautó
Tóparti látomás
Tiszavirág
Azúr expressz

című filmek Tolnai Klárijának,

valamint a szintén felettébb népszerű

Tolnai Világlexikonának
Tolnai Világtörténelmének
Tolnai Világlapjának

köszönve választhatták a rokonság, a Kracsunok nem kis megrökönyödésére.

Bár otthon, nálunk nem volt egyetlen Tolnai-kiadvány sem, a Világlexikon-al-Világtörténettel-Világlappal már szinte csecsszopó koromban azonosul-

tam, akárhol láttam a köteteket, akárhol hallottam a nevet, lehunytam a szememet, mondván: én vagyok a *Tolnai* (Tolnai Simon, a híres nyomda- és laptulajdonos, könyvkiadó Nagyváradon született 1868-ban, és Mauthausenban halt meg 1944 végén, maga egyetlen munkát írt: A bűvészet könyve két kötetét – olykor látni vélem, amint szabad idejében bűvészkedik), de – tettem hozzá mindig elpirulva – én vagyok a Tiszavirág és az Azúr expressz (ezt a két filmjét különítettem el, álmodtam tovább magamnak) színésznője is.

Minden bizonnyal ezzel is magyarázható, hogy már huszonéves koromban csináltam egy irodalmi lapot (előbb melléklet, majd folyóirat: Symposion, Új Symposion), amit minden szerénység nélkül világlapnak lehet nevezni.

A Világlexikon elkészítéséhez is azon nyomban hozzáálltam, noha az természetesen egy hosszabb, valójában egész életet igénylő – krležás–borghesekarinthys – vállalkozás. Mondom, nagy része elkészült már, noha még porlasztott állapotban leledzik (tán innen is egyik verseskötetem címe: *Világpor*, noha az igazság az, hogy Világlexikonomba én Simonnak A bűvészetek könyvét is bedolgozom, tehát az egész lexikográfusi munkát egyfajta bűvészkedésnek-művészkedésnek tekintem. Igen, valójában a Tolnai Világlexikona átírásáról, kibővítéséről, összefirkálásáról, átkollácsolásáról van szó. A két legszebb és legambiciózusabb lexikoni szócikk természetesen a Kracsun Tódornak és Tolnay Klárinak (húgomat szintén Klárinak hívják) szentelt.

Ennyit vezetéknevemről.

Keresztnevemet hol mint patetikus sóhajokkal, „a költészet halhatatlan léggömbszavával” ékes valamit viselem

ó

hol pedig mint konkrét verset jegelem, forgok-ringatózom nulláiban, akár kiscsirkék a záptojásban

o tt o

dupla keresztre feszítem zéróit, egész kis golgotát szerkesztek belőlük, innen tehát az a bizonyos nulla, rózsaszín nulla verseimben, vagy ahogy Henry Miller mondja

The rosy crucifixion

oTTo

oTTo

otto

oTTo

44 éves vagyok, éveim száma, mint egyik kritikus barátom írta válogatott verseimet, a Vidéki Orfeuszt recenzeálva: *két kis szék*. Ehhez csak annyit tennék hozzá: igen, két kis szék, és én közöttünk a földön. A két kis szék közé zuhanva megütöttem a földet, a föld megütött engem, mint ahogyan a lehulló gyümölcs üti meg a földet, mint ahogyan a föld üti meg durván a lehulló gyümölcsöt. Tehát most ott/itt a gyümölcs a földön: vagy megeszik vagy megrotthat.

Kanizsán születtem, a Tisza melletti kisvárosban. A Tisza lassú, langyos alföldi folyó. Ám nevezik Petőfi folyójának is, aki felettébb patetizálta e szegény folyócskát, felgyorsította, már a XIX. században a revolt, a revolúció duzzasztógátjait, turbináit szerelte rá. Különben Einstein is nézte titeli rokonainál járva a folyó szemérmes paráználkodását a Dunával. A Tisza virágzó folyó: innen tehát a kérészélet, a tiszavirágélet. Nem véletlen tehát, hogy Tolnay Klári filmjei közül éppen a Tiszavirág címűt sajátítottam ki, hiszen a költőt efféle állatvirágszerű pillanatnyi lénynek képzeltem el már gyerekkoromban is, akinek az élete csupán egy didergő nászrepülés – csupán didergés... A Tisza-fenék még mindig, legalábbis a gyerekek tudatában, képzeletében, mamutcsontokat és királykoporsókat rejt, görgöt. Különös, hogy éppen e semmis folyócskába temetkeztek a mamutok és a királyok! Ám akárha az ő lelkük virágozott volna nekünk gyermekkorunkban.

Semmis kis városkák a semmis kis folyó mellett. És mégsem, hiszen az egyik ilyen városka: Mohol például, Moholy-Nagy Lászlónak köszönve, itt sem hangzik idegenül, sőt.

Apám kereskedő és vadász, anyám háztartásbeli.

Kisgyerek koromban állandóan fáztam. Dideregtem, vacogtam. Ezért egész nap a Tisza langyos vizében vagy a város híres gyógyfürdőjéből kiengedett, elhasznált meleg iszapjában leledztem, ebihalként, hüllőként. És állandóan Afrikáról álmodoztam, Afrikába készültem, oda, ahol nem fázik az ember.

Említettem már, nekünk otthon nem volt meg a Tolnai Világlexikona de megvolt egyik barátoméknak, a szomszédban, és ha valami érdekelt, mindig hozzájuk rohantam, hogy elolvassam, mit mond a *mi* lexikonunk. Afrikát is ott olvastam. Valójában nem is olvastam, színes térképét, metszeteit nézegettem. A papiroskákat, a sárkányfát, a balubafétist, a kullong törzs szalmából épült gabonaraktárát, a datolyapálma-ligetét, a kafferek szimba nevű hangszerét stb. Valójában már akkor elkezdtem az Afrika szócikkkel való bűvészkedésemet: átstrukturálását-átrakását szív formájú kályhává, szív formájú kemencémé.

Mint később megmagyarázta egyik orvos barátom, azért vacogtam állandóan, mert vérszegény lehettem. A vérszegények számára pedig, ez köztudomású, mondta, mágnes Afrika.

Sosem jutottam el Afrikába. Még mindig didergek, vacogok, noha már nem vagyok vérszegény.

Olykor persze még mindig gondolok Afrikára, de az a gyerekkori, szinte epileptoidnak nevezhető kalandvágy melankóliává szelídült, az epilepszia valamiféle kékérzékenységgé, amit csak ritkán gyűjt fel egy-egy koponyavarrat-szerűen cikázó, valós ultraviola lángocska. Immáron a velencei, párizsi és bécsi teraszok csöpp, kerek márványasztalnyi, független köztársaságai – a tulajdonképpeni Európa – a legtávolabbi és tán már egyetlennek is nevezhető úticélom.

Nemrég az egyik bécsi teraszon üldögélve egy lányt láttam: levelet írt mosolyogva a szomszéd asztalnál, majd kék bélyeget fogott az ujjai közé finoman, mint áldozáskor, a nyelvéhez emelte, megnyalta, pillanatra nyelve hegyén hagyta. Ez a szép, rózsaszín nyelv a kék bélyeggel, csipkézett azúrral, számomra maga a beteljesedés, az örökkévalóság.

Mindezt a hosszú bevezetőt (körülményes bemutatkozást, narcisztikus curriculum vitae-t) azért bocsátottam előre, mert az igazság az: nem gondoltam arra, hogy életemben eljutok New Yorkba (Amerikába). Mint érzékeltettem, Afrikába igen, de Amerikába nem. No de hát ezt Amerika tudja legjobban, az emberek általában Indiába indulnak...

És most a postás kezembe nyomta ezt a New York-i levelet, a The COMMITE for INTERNATIONAL POETRY meghívóját. Sokáig bámultam, bámultam az úvilági levélre, mint borjú az újkapura, a boríték kis kerek bélyegzőjére, bélyegére. És szinte reflexszerűen a Tolnai Világlexikonáért nyúltam. NEW YORK – istenem, ismét újra kell írnom egy szócikket! Verseket olvasni, költészetről beszélni („víz alatt énekelni”, mondja Kassák) – New Yorkban?! De hiszen ez megint csak Afrika!

Mert az igazság az, hogy én mégiscsak eljutottam volt Afrikába. Már ott, Kanizsán. Az az elhasznált – szaros-spermás-véres – iszap maga volt Afrika.

Egyszer, emlékszem, azt hallottuk, hogy a tőlünk mindössze pár kilométerre fekvő faluban, Pecellón forró vérben, a vágóhidról a kanálisba engedett forró vérben fürödnek, lubickolnak naphosszat a gyerekek. Azonnal elhatároztuk, meglátogatjuk őket. És attól kezdve mi is a forró vérben lubickoltunk naphosszat... Látom magamat, a vézna, vérszegény, vérzékeny legénykét a forró, intenzív anyagban, magában a lilává alvadt egzotikumban – a *másságban*.

És eljutottam Afrikába a költészetben is, mert mi más is volt ez a költészet – amit jugoszláviai magyar költészetnek szoktunk nevezni –, mint ennek az Afrikának, ennek a szív formájú kemencének a realizálása.

Erről a kemencéről a Nizzában, Genovában didergő, vacogó, anyjánál vagy hűgánál egy kiskályháért könyörgő Nietzsche jut eszembe.

Igen, számomra a költészet egzotizmus. Epileptikus, vagy ahogyan Radnóti írja alapvető (bár teljességében közöletlen) értekezésében, az Exotizmus a háború utáni francia költészetben címűben: pszichózis, neurózis.

„Az utazás pedig több e művész számára mindennél több, mint elődeinek; nem kaland, nem tapasztalás, nem tanulás, nem megújulás, nem menekülés, és nem más. Mindennél több: pszichózis. Ez az új exotizmus tehát tudatos szolgálja a nagy keresésnek, mely az »emberi újjáépítés«-t szolgálja, és fontos alkotóeleme az európai lélek neurózisának.”

Verseim szaros-spermás-véres közegébe másztam át, amikor elhagytam szülővárosom langyos magzatvizét. A vers forró közege ismét csak maga volt Afrika, maga a Dél legalábbis. Az a vérszegény és félős vacogás csak a vers intenzifikált közegében – *másságában* szűnt meg egy-egy pillanatra.

Nehéz elképzelni nagyobb kalandot, mint Jugoszláviában, teljesen függetlenül a magyar költészet (klasszikus és avantgárd) hagyományaitól magyar költészetet csinálni.

Engem Rimbaud afrikai kalandja érdekel, számomra az is része költészetének, noha vers nélkül, versei már Afrika, noha Afrika nélkül. Bonnenfoy kitűnő Rimbaud-könyvében éppen itt áll meg, mondván, nevetlenség az után nyomozni, aki visszatért az anonim egzisztenciába, létezésbe. De én inkább Cvetajeva álláspontjához állok közelebb, aki szerint, mint szép Paszternák-esszéjében írja, a költészet érdekességei a költészet szakértőinek a dolga:

„Az én specialitásom – az élet.”

Vagy ahogyan maga Paszternak mondja:

„az igazán (valóságosan) költői mindig közelebb van a nem-költőihez, a költőtőltenhez”.

Éppen az érdekel tehát: ahogyan elrothad a kalandban a költő.

Nietzsche írja: „Az isten rothad.”

Amikor ezt a mondatát elolvastam, Rimbaudot láttam, azt a lassan rothadó gyermeket.

Sok költőt ihletett ez a mondat (amit melleleg a magyar fordító egyszerűen kihagyott, elsikkasztott – és félek, kihagyott az egész magyar költészet is), noha a hangsúly inkább az isten, a Pán halálán van.

Kafka valahol „megvilágított hulláról” beszél, Lautreamont pedig egy rothadt vagy rothadó, nem emlékszem már, hattyúról. De erről a hulláról énekel, ezt a hullát építi be a költészetébe Baudelaire és Gottfried Benn is.

Vladimir Nazor (aki aggkorában az ifjú Goran Kovačićyal, Vergiliusával a partizánokhoz szökött) szép Dante-versében minden bizonnyal szintén Nietzschének e szavait fordította horvátra: „Naš Bog se davno raspade i rasplinu.” (Istenünk rég szétrothadt, semmibe tűnt.)

Kanizsáról elindulni a jugoszláv költészetbe – az tényleg egyfajta afrikai utazás volt. Bűvészkedés (Tolnai Simon: A bűvészet könyve értelmében) csak

annyi volt a dologban, hogy egy alliterációs játékkal Afrikát az Adriával helyettesítettem.

Tehát: utazás az Adriára.

Kosztolányi, a szabadkai Kosztolányi örökítette meg legszebben ezt az utazást, az Adriára való utazását a bácskai gyerekek, a világirodalom egyik legszebb novellájában, a Csókban. Egy érettségizett diák jutalomutazása a tengerre, a tengerrel – magával a mássággal való első találkozása, ami egybeesik, ráfényképeződik egy, a kupéban vele utazó idióta lány éjszakai csókjára: „Nem kapott levegőt. Száján volt valami. Valami hideg rondaság volt, valami nehéz, lucskos mosogatórongy, s ez ráfeküdt szájára, szívta, beléje dagadt, kövéredett tőle, megmerevedett, mint a pióca, nem akart leszakadni róla. Lélegezni sem engedte.”

Ez tehát a csók. S a tán a hajnal crescendója, hatalmas díszlete: „Itt van.”

Hol van? Ott volt alatta, előtte, valóban ott volt, a tenger volt, maga a tenger, simán és kéken, ahogy azon az elemi iskolai falitérképen látta... Nem képzelte el szebbnek, se nagyobbak. Szébb és nagyobb volt annál, amit valaha is elképzelt. Sima, kék végtelen, rajta a bárkák, csorba fél dióhéjak és vitorlák, fehér, narancsszín, fekete vitorlák, ferdén rábillenve, mint pilleszárnyak, tikkadt lepkék, melyek leröppennek a víztükörrre, s isznak belőle. Távolról csak panoráma, képeskönyv képe, halk, majdnem mozdulatlan. Nem hallatszott föl hozzá a hullámok zúgása sem. Türemlésük se látszott. Maguk a hajók se mozogtak gyorsabban, mint az ő hajdani úszatójátéka, melyet a mosdótálban ideoda húzogatótt gyermekkezeivel. Mégis ünnepi volt ez, óriási volt, az egyetlen óriási, évezredek ősi fénykoszorújában.

Ekkor harsant ki belőle az a versféle, melyet már előbb próbálgatott, az a ditirambus, mely az éjszaka szorongó óráiban fogant meg benne, s Xenophón örjöngő katonái, az *Anabasis* szétvert serege, az az éhező, hazavágyakozó tízezer sem kiálthatta oly hangosan, tízezer torok együtt, mint ő egymaga: „Thalatta, thalatta. Nem változó, örök egy, egész, te, hegláncok székesegyházában, bércek templompillérei között, te szenteltvize a földnek, a szirtek kivájt szenteltvíztartójában, keresztelőkútja minden nagyságnak, mely valaha élt ezen a világon, te anyaföld teje. Szoptass meg engem, válts meg, távoztasd el tőlem a rémeket! Tégy azzá, aminek születtem.”

Igen, nemzedékem első költői gesztusa az Adria átkarolása volt. E gesztus monumentuma Domonkos István Rátka című poémája. Nem tudtam elképzelni, hogy kimozduljak a Tisza, a gyógyfürdő, a vágóhíd meleg magzatvizéből anélkül, hogy azonnal át ne másszak egy másik intenzív, forró közegbe. Ezért tudom azonosítani költészetemet az Adriával, ezzel a lényegében véve emberméretű – noha görög és szláv istenek visszhangjával telített! – abszorbeálható, nivélálható tengerrel.

Költői ikertestvéremmel, Domonkos Istvánnal együtt indulásunkkor úgy

érettük, a költészet veszélyesen szép játékszere, ördöglakata mellé egy tengert is kaptunk ajándékba. Egy azúrkuisszát. Boldogságunk határtalan volt.

Az ötvenes évek vége ez, a hatvanas évek eleje. Ténylegesen 48, a Sztálinnal, a szocrealizmussal való szakítás (tehát a a partizánháborúban tanúsított ellenállás megisméltése) nagy pillanata.

Egy tán még sosem tapasztalt huzat vitt, emelt meg bennünket. Indulásunkkor egyszerűen nem létezett számunkra a magyar költészet. Fogalmunk sem volt, hogy boldogságunkban éppen magyarul sírtunk fel.

Persze valójában arról lehetett szó, hogy a vasfüggöny akkortájt szinte a szó szoros értelmében vasfüggöny volt. Egyetlenegy magyarországi könyv sem jutott a kezünkbe. Emlékszem, az első új magyar kiadvány, háború utáni kiadvány a Csillag utolsó száma volt, a Tétkozló országgal – de akkor már 56-ot írunk. E különös körülmények miatt tehát adva volt egy terrénum, egy kis szegmentum, egy helyzet, ahol megcsillant az abszolút szabadság lehetősége, a totális költői kaland realizálhatósága.

A katarok (bogumilok), a láthatatlan, az azúr eretnek szektája élt egykor ezen a vidéken, IV. Béla futott ide a tatárok, Pannonius menekült errefele Mátyás haragja elől, és hát Sinkó Ervin talált errefelé, szinte holdkórosként, egerutat a koncentrációs táborok és Gulagok világnyi satujának szorításából. Egy pillanatra boldog bogumilok, Bélák, Pannoniusok, boldog partizánok, Sinkók voltunk.

Régi rögeszmém, hogy a katarok kimondták, az azúr az isten (mint ahogy Swedenborg ki is mondta: a kék az isten), hogy Pannonius is kimondta, hogy az imperátorral szemben már csak az azúr marad.

Mallarmé költészetéről értekezve Pulet az azúrt úgy határozza meg, mint azt a helyet (teret), ahol nem vagyunk.

Mi egy pillanatra, akkor 48 után, úgy éreztük: ott vagyunk, ott, ahol nem vagyunk, nem lehetünk. A negatívum pozitívummá lett. Az anyagtan anyagga. Jugoszlávia formává.

Az ikonok, a stećakok, Krleža harmadik komponense, a szerb szürrealizmus, Andrić és Crnjanski melankóliája, a szlovén, a horvát költők – a balkáni kultúrák egzotikus szőnyege, a partizánháború, 48, az elnemkötelezettség.

A költészet számunkra nem iskolás probléma volt, a vers nem versifikáció: pozitív szabad ötlet.

Igen, szépen megfigyelhető a magyar költészet alapkomplessusa a Szabad ötletek esetében, példáján. A költő és a magyar irodalom számára a Szabad ötletek nem vers. Kassák nem közli József Attila rímes verseit, nagy verse, A ló meghal, a madarak kirepülnek valójában „szabad ötletek”. Nem tekintik versnek, pedig Artaud, Beckett, Holan, Ginsberg, Noren hasonló szövegeiben emelkedik éppen formává, merül föl új formaként a „szabad ötlet”, ahogy Pi-

linszky mondja, az ember meztelenségi, ártatlansági foka. Pilinszkynél lesz először azzá a magyar költészet, amihez mi is kapcsolódni tudtunk.

Pilinszky problémáját viszont abban látom, hogy költészetét csupán a hitleri haláltáborok világára redukálta. Míg ez Celannál és Nelly Sachs-nál igazolt (ezért Celan egy fokkal autentikusabb, nagyobb költő is), addig Pilinszkynél nem. Danilo Kiš határozottan leszögezi, a mai író hic et nunc korunk két kruciális fenoménjéhez – a hitleri és a sztálini haláltáborokhoz – való viszonyulásában ítélte meg. Én csak annyit tennék hozzá, hogy az út az általános, a láthatatlan, a cseppfolyós vesztőhelyek, a vesztőhelyek zseniálisan lepárolt „illata” felé csak ezeken a konkrét kruciális fenoméneken keresztül érhető el, bármelyik kikerülésével, nem.

Egy kis breviáriumot állítottam össze Pilinszky költészetre vonatkozó nyilatkozataiból. Íme:

Rilke és Ady költészetét „Auschwitz előtti artisztikumnak”, Celan, Roiewicz és Beckett verseit pedig „Auschwitz utáni versnek” minősíti.

„A koncentrációs táborok világa, az egyetlen kis didergő molekulára redukált ember után mit kezdünk Ady királyi pózaival? József Attila mérésadatai az emberről és a mindenségről kétségtelenül sokkalta pontosabbak, használhatóbbak számunkra.”

„Klee külsőre hasonlított Bartókra. De amíg Bartók – most meg már a művekről beszéltek – csupán a tisztaságig jutott el, Klee az ártatlanságig emelkedett. Nem infantilis, hanem ártatlan – ami döntő különbség, s talán a legtöbb a művészetben. Ezen a fokon csak a népművészet, s a legkülönbek tudtak megnyilatkozni. A könyörtelen őszinteség, s az öntisztulás pokoljárása, a szellem minden önelemzése, s a lélek minden vetkezése ezért van. Eljutni az ösztönök darócától a mezítelenségig, s a mezítelenségtől az ártatlanságig. Az ösztönök koromsötétjéből Klee művészete egy bárány ártatlanságának erejével világít.”

„Az az érzésem, hogy a vers, miután, miközben írja már az ember, maga a versírás nem kultúrfunkció...”

„Valamikor még hiú voltam a versben. Most már szeretnék nagyon nem hiú lenni. A tökéletességigény kövületté fagyasztja a költészetet. Most már majdnem lompos vagyok. Azt is mondhatom: régi verseimet jobb kézzel írtam, most már csak bal kézzel írok. Majdnem ügyetlenül. Akkor mindent látni akartam, most már csak egy pontra figyelek. Mégis úgy érzem, így kevesebb dolgot rekesztek ki. Beléphetnek a véletlenek... Rájöttem, hogy egy rossz mondat a legszebb lehet vagy a legpontosabb.”

„... zavarni kezdett minden, ami nyilvánvalóan művészet vagy antiművészet, és tulajdonképpen ezek nagyon rövid vallomások, szondáztam önmagam, szondáztam a tudatalattimat, szondáztam, hogy hol vagyok, és ezeket je-

gyeztem fel. Tulajdonképpen ilyen gyors jegyzetek, hogy tulajdonképpen hol is tartok.”

Különös, mintha csak a Szabad ötletekről értekezne. Mint jeleztem, egyoldalú viszonyulása miatt, látóköréből kiesik Paszternak, Mandelstam, Holan, Seifert és Miloš problematikája, világa.

Ezzel a hellyel, formával – tengerrel – való azonosulás nem mint motívummal való azonosulás játszódott le, hanem mint anyaggal. Az azúr megérintetett általunk, szinte só kristályosodott verseinkre, mint Onwin cinklemezeire. Ezt az azonosulást, megérintetést, a másság megérintetését tán éppen Kracsun nagyapámnak köszönhetem. Mert már fiatalkoromban szenvedélyesen kezdtem foglalkozni a jugoszláv képzőművészettel: vissza az ikonokig, bogumil kövekig, és előre a nagy expresszionistákig, a MEDIALE-ig:

Plančić, Babić, Job, Lubarda, Milunović, Tabaković, Čelebonović, Bijelić, Tatraglia, Vidović, Konjović, B. Protić, Mušić, Šimunović, majd Dado, Veličković, Ljuba Popović, Glavurtić, Tošković stb.

A magyar festőkétől annyira különböző temperamentumuk, másságuk anyagát megérintettem indigójukban, kékjükben. Vásznaik afféle tárgylemezékké lettek, amin elkülönített, kiszűrt azúrszemcsék csillogtak.

De különbözik ez a kék az Azúrpart azúrrjától is, más, mint Bonnard ehető, krémszerű kékje. Igaz, a Bonarddal rokon Valéry mediterránja, azúrja alatt is már véres tetemek, véres belek – egy komplett vágóhíd gomolyog (valójában Gide és Camus mediterránja ez). Olvassuk csak újra ilyen szempontból Mediterrán inspirációk című szép esszéjét!

Az azúr lencse, ami feltárja a rútat, megmutatja a rothadó istent, Pánt.

Egyesek szerint valamelyik adriai szigeten halt meg a Pán.

„A rút által marad a művészet minden időben úgyszólván közelebb az emberhez”, idéztem indulásomkor Ritoók Emma szavait A rút a művészetekben című értekezéséből.

Estétikájában Adorno így beszél ezekről a kérdésekről: „A rút tilalma mindannak a tilalmává vált, amit nem *hic et nunc* alakítottak, ami nincs teljesen strukturálva, ami nyers. A disszonancia műszaki kifejezése annak a megjelölésre, hogy a művészet elfogadja azt, amit mind az esztétika, mind a naivitás rútnek nevezett el.”

Hogy az a boldog állapot nem tartott sokáig, hogy valójában nem is lehetett állapottá, az természetes. Ha ez a helyzet nem problematizálódik szinte azonnal, akkor boldogságunkban rothadunk meg. Költészetünket véleményem szerint éppen az mentette meg, hogy megkérdőjeleződött többszörösen is. Problematizálódott, veszélyeztetve lett. Lassan a divatok rózsaszín felhője is elvitorlázott fölülre. És így ismét csak nincs ideje a magyar költészet, a magyar költészeti hagyomány (klasszicista vagy avantgárd) kebelére borulni.

Helyzetünk most ismét kezd az eretnek kathar szekta, Pannonius és Sinkó helyzetére emlékeztetni.

Azt hiszem, ismét csak boldogságról kellene beszélnem.

Mondják, Rimbaud egy övben hordta derekán Afrikában szerzett aranyait. Csípőnkön kék foltokkal (azúrnyomokkal) lassan mi is imputálódni, rothadni kezdünk a költészet aranyaszalmáján. Ám az ebben való kitarás – éneklés (a rothadó betegek, mondják, olykor a falnak fordulva énekelnek) ismét biztosítja költészetünket.

Teodor Kračun, hentesnagyapám-festőnagyapám Jézus és a számariai asszony című munkája legkedvesebb képeim közé tartozik. Az egyik újság részletet közölt belőle: a számariai asszonyt látni rajta a kútnál. Elraktam a reprodukciót, de idővel kettészakadt, és csak az a része maradt meg, amelyen egy kötél, egy hurok csüng a szürkés-kék kő előtt. Sokáig nem tudtam, miért, de állandóan magamnál hordtam. Különös, hisz egyik versemben azt mondom, *nem szeretem ha az orrom előtt himbálódzik a hurok*. És még különösebb véletlen, egybejátszás, hogy éppen akkor tűnt fel Veličković képein is a hurok, a csillogó, fekete falak előtt lógó hurok.

Veličković Párizsban él, ám ez a motívuma egyértelműen New Yorkból vétetett. Belföldön megjelent könyvében látni egy New York-i dokumentumfotót: neutrális téglafal, porkupaccal. E porkupac megnevezésére használtam először a *világpör* kifejezést, ami később kötetcímmé, egyik központi költői kategóriámmá lett. Azóta is ezt a semmis porkúpot próbálom átlényegíteni sóvá, lisztté, indigóvá – azúrrá. Tehát ilyen értelemben, legfontosabb kötetem címe New Yorkhoz kötődik.

Veličković Lieu-nek nevezi, helyszínnek, metafizikai csomópontnak, geometriai helynek, szent helynek.

Egy anonim helyen kínzás, gyilkosság történt vagy fog történni. Hogy politikai, bűnügyi vagy misztikus-rituális-e, nem tudni. De pontosan érezni mind a három változat lehetőségét. Veličković éppen ezt az anonimitást célozza, világítja meg hirtelen reflektorával, lévén mérnök, éppen ezen az anonim falon kezdi el szenvedélyes meymbridgei-baconi méréseit.

Miért van, hogy a helyszín a legerősebb, kérdi Pilinszky, a veszthelyek szakértője, de Susan Sontag is azt állítja, hogy az „*emberi lét valódi definíciója magában a » mise-en-scène-ben « van*”.

Innen már nincs tovább, nincs hová. Zsákutca, macskaszorító – *emberszorító*.

Kafka Kis meséje jut mindig eszembe Veličković Lieu-i előtt, noha itt egérről, és nem macskáról van szó – no de hát éppen azért vonatkozik az emberre, mert az egérről van szó:

„– Ó – mondta az egér –, a világ napról napra zsugorodik. Először olyan

tágas volt még, hogy féltem, elfutottam, és boldog voltam, hogy végre jobbra-balra a távolban falakat láttam, ám e hosszú falak olyan gyorsan haladnak egymás felé, hogy ez már az utolsó szoba, és ott a sarokban a csapda, amelybe futok. – Csak futásod irányán kell változtatnod – mondta a macska, és felfalta.” E balkáni-mediterrán nemzedék (MEDIALE) számára Párizs után mindinkább New York vált a tulajdonképpeni színhelyé. Dado, a legnagyobb közülük (már az 50-es évektől kezdve rendkívüli hatással volt rám) így mesél erről a New York-élményéről, erről a dadói Lieu-ról, helyszínről – szent helyről: „Ha nem festenek, szétmarna valami rák vagy fekély – mondja. Mutatja jobb keze középső ujján a bőrkeményedést. Az ecsettől. – Korábban nem volt. Most keletkezett, amióta a baneri feszületet festem. Baneri egy New York-i sugárút. Amikor először jártam ott, 1962. március 7-én (a hetes pedig fatális szám az életemben), rengeteg földönfutót láttam, talán néhány ezret. Kilencven százaléuk néger. Foga volt a téli napnak, s ők ott tolongtak, melegedtek a naposabb helyeken. Átfagytak, üresek voltak, teljesen megadták magukat. Ez az a látvány, amely a legjobban megrázott életemben. Tavaly novemberben, amikor ismét ott jártam, már csak öten-hatan lehettek. Meghaltak, elköltöztek? Nem tudom. Hét hónapja viaskodom az ördögi látomással. A vászon öt méter széles, és három méter magas. Még nem tudok megbirkózni vele. Éjjel-nappal dolgozom.”

S ezzel (és hát persze azzal a reménnyel, hogy azt a bizonyos hurkot is sikerül egyszer ismét a kút, a tiszta forrás vödrének kötelévé tisztítani) be is fejezem. Mondván: itt vagyok, la.

Katasztrófális ilyen hosszan énekelni a víz alatt! Vagy nem a víz alatt vagyunk? Lehetséges, hogy ez már az Azúr expressz?!

(1984)